

УДК 378.014.543

ТАРАСЕНКО І.О., НЕТРЕБСЬКА Н.В., НЕФЕДОВА Т.М.

Київський національний університет технологій та дизайну

**ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ВНЗ УКРАЇНИ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Дослідження процесу фінансово-організаційної адаптації ВНЗ України до сучасних соціально-економічних умов.

Дослідження ґрунтується на використанні основних положень системного підходу. У процесі роботи для вирішення комплексного наукового завдання використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження процесів та явищ у їх взаємозв'язку та розвитку, а саме: діалектичний, аналізу і синтезу, семантичного аналізу, порівняльного аналізу, графічного аналізу, логічного узагальнення результатів.

В процесі дослідження виявлено проблеми функціонування ВНЗ в Україні; проаналізовано основні фактори конкурентоспроможності ВНЗ; досліджено систему фінансування ВНЗ в Україні; на основі аналізу передового зарубіжного досвіду та змін у законодавстві України запропоновано основні напрями вдосконалення системи фінансування ВНЗ України з метою її адаптації до сучасних умов.

Запропоновано основні напрями вдосконалення системи фінансування ВНЗ за результатами аналізу змін в законодавстві України та зарубіжного досвіду.

Вдосконалення системи фінансування є необхідною передумовою забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ.

Ключові слова: *ВНЗ, конкурентоспроможність, система фінансування, адаптація.*

Вступ. Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні характеризується наявністю значних структурних диспропорцій в системі вищої та середньої спеціальної освіти, недостатнім рівнем її якості, що негативно впливає на стан вітчизняного ринку праці. Крім того, актуальною є проблема тимчасового ускладнення фінансово-економічних умов діяльності суб'єктів господарювання, зокрема вищих навчальних закладів.

Постановка завдання. В процесі якісних перетворень соціальної та економічної систем України особливого значення набувають процеси формування та ефективної реалізації інтелектуального і трудового потенціалу нації, що вимагає розробки нових підходів до організації навчального процесу та фінансування вищих навчальних закладів (ВНЗ). Джерела фінансування ВНЗ різних форм власності, оптимізація їхнього складу і структури є основною

умовою забезпечення якості освітніх послуг, підтримки конкурентоспроможних ВНЗ.

Результати дослідження. Адекватною реакцією держави на виклики сучасної соціально-економічної ситуації стало прийняття Верховною Радою України нового закону «Про вищу освіту» [1]. Основною метою даного закону визначено створення умов для розширення напрямів співпраці державних органів і бізнесу з ВНЗ на принципах автономії, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою формування конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

В основу нового Закону України «Про вищу освіту» покладено ідею автономії ВНЗ в академічній, організаційній і фінансовій сферах, що реалізується на основі запровадження системи нововведень, зокрема, таких:

- розширення фінансової автономії ВНЗ шляхом надання можливості розміщувати власні надходження від своєї освітньої, наукової та навчально-виробничої діяльності на рахунках установ державних банків;
- отримання ВНЗ права остаточного присудження наукових ступенів (питання акредитації спецрад і розгляд апеляцій на їх рішення будуть відноситись до компетенції Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти);
- розширення автономії ВНЗ та надання громадськості додаткових важелів контролю за діяльністю ВНЗ на основі впровадження внутрішнього публічного моніторингу якості послуг освіти;
- надання ВНЗ права вільного найму випускників та професорів закордонних університетів.

В цілому, Закон України «Про освіту» розширює можливості розвитку ВНЗ і водночас вимагає їх адаптації до нових умов академічної, наукової, навчально-виробничої, організаційної та фінансово-економічної діяльності. Умови функціонування ВНЗ стають максимально наближеними до ринкових, що вимагає від них досягнення високого рівня конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність ВНЗ останнім часом все частіше виявляється в здатності вищих навчальних закладів до підвищення якості управлінських, маркетингових, інноваційних та інших процесів, залежить від кваліфікації викладацького складу, рівня матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, доступності для викладачів і студентів новітніх технологій, використання ефективних сучасних методів викладання. Але всі ці фактори безпосередньо залежать від рівня фінансового забезпечення ВНЗ та ефективності використання наявних в його розпорядженні ресурсів. Це особливо актуалізує проблему оптимізації джерел фінансування вітчизняної

вищої освіти, яка на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни особливо загострюється в контексті бюджетних проблем країни. З огляду на це пошук ефективних варіантів фінансування сфери вищої освіти із врахуванням передового світового досвіду належить до першочергових завдань, які потребують вирішення як на методологічному рівні, так і в практичній площині.

Аналіз факторів конкурентоспроможності ВНЗ свідчить, що в сучасних умовах важливе значення повинно відводитися як удосконаленню системи фінансування державних ВНЗ, так і механізмам розподілу бюджетних коштів між закладами освіти. До основних факторів, що визначають тенденції у зазначеній сфері слід віднести: трансформаційні процеси, які відбуваються в системі сучасної освіти; скорочення бюджетного фінансування вищої освіти, що вимагає від ВНЗ постійного пошуку інших джерел залучення фінансових ресурсів для свого стабільного розвитку і є визначальною умовою високого рівня конкурентоспроможності; зміна характеру і змісту вищої освіти, що пов'язано з необхідністю формування індивідуальних освітніх програм навчання, диверсифікації їх за змістом, термінами та формами надання освітніх послуг усім категоріям студентів і слухачів.

Слід зазначити, що зміни, які регламентуються законом України «Про вищу освіту» [1], значною мірою стосуються системи фінансування ВНЗ, націлені на розширення автономії, а отже, й відповідальності ВНЗ у вирішенні питань бюджету, організаційної структури та кадрової політики. Це створюватиме підґрунтя для підвищення рейтингу ВНЗ на вітчизняному та міжнародному рівні завдяки впровадженню відповідної системи фінансової звітності, застосування у сфері вищої освіти сучасних методик стратегічного та функціонального менеджменту.

Загалом всі джерела фінансування системи освіти в Україні поділено на два основні фонди: державний бюджет та спеціальний фонд (позабюджетні джерела). Напрями розподілу коштів загальнодержавного та місцевих бюджетів на освіту визначено Законами України „Про вищу освіту” [1] та „Про освіту” [2]. Згідно Закону України «Про вищу освіту» [1] для фінансового забезпечення діяльності ВНЗ повинні залучати додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством. Залучені кошти, які формують спеціальний фонд, спрямовуються на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу у порядку і на умовах, визначених законодавством. Співвідношення між бюджетним і небюджетним фінансуванням освіти залежить від дії великої кількості чинників, а саме: темпів економічного розвитку, наявності бюджетних ресурсів за адекватної державної політики у сфері освіти, форми власності вищого навчального закладу та ефективності керівництва ним.

Необхідність формування спеціального фонду, в якому акумулюються кошти за надані вищим навчальним закладом платні послуги, обумовлюється обмеженістю обсягів бюджетного фінансування. Джерелами формування спеціального фонду фінансування системи освіти в Україні є: а) кошти, отримані від надання додаткових освітніх послуг; б) спонсорські кошти; в) кошти благодійних фондів; г) кошти, отримані від надання комерційних послуг; д) плата за навчання; е) залучені кошти: кошти банківського та небанківського кредитування; державне кредитування (стипендії) навчання у провідних вітчизняних та зарубіжних ВНЗ; є) кошти (гранти), отримані від участі у міжнародній кооперації ВНЗ (міжнародних проектах); ж) міжнародна допомога [3].

Проте основним джерелом фінансування діяльності державних ВНЗ до останнього часу залишались кошти державного та місцевих бюджетів, що спрямовуються на підготовку фахівців у межах державного замовлення та проведення науково-дослідних робіт.

Слід відзначити, що брак фінансування системи освіти викликає безліч не лише економічних, а й соціальних проблем. До таких проблем можна віднести: заборгованість ВНЗ по соціальних виплатах та комунальних послугах, ослабленість системи державного кредитування студентів, припинення фінансування програм покращення житлових умов науково-педагогічних працівників, недостатній обсяг фінансування наукової сфери, гальмування інноваційних програм розвитку освітньої системи. Крім того, необхідність збереження й розвитку матеріальної та навчально-методичної бази зумовлює залежність навчальних закладів від коштів, які надходять як плата за навчання студентів-контрактників, що негативно позначається на якості підготовки фахівців і, як наслідок, конкурентоспроможності ВНЗ [4].

З огляду на зазначене, диверсифікація джерел фінансування освіти є одним із способів зменшення ресурсної залежності ВНЗ від держави. Ця проблема особливо загострилася внаслідок фінансово-економічної та політичної кризи, створюючи загрозу розвитку вищої освіти в Україні: з одного боку скоротилися можливості бюджетного фінансування ВНЗ та, як наслідок, можливості збільшення рівня заробітної плати професорсько-викладацького складу, видатків на наукові дослідження, бюджетного фінансування пільгових кредитів на будівництво житла для науково-педагогічного та педагогічного персоналу; з іншого боку – зросла частка коштів спеціального фонду, зароблених власне державними вищими навчальними закладами [5].

Міжнародний досвід свідчить, що в умовах, коли за рахунок бюджетних коштів забезпечується право на освіту обмеженої категорії громадян (визнаних такими, що потребують державної підтримки), фізичні особи як основні споживачі освітніх послуг, не маючи достатніх доходів і заощаджень,

залучають довгострокові кредитні ресурси [6]. Тим самим освітнє кредитування сприяє підтримці платоспроможного попиту на освітні послуги та забезпеченню доступності освіти. Систему фінансування ВНЗ в Україні та основні напрями її адаптації до сучасних соціально-економічних умов наведено на рис.1.

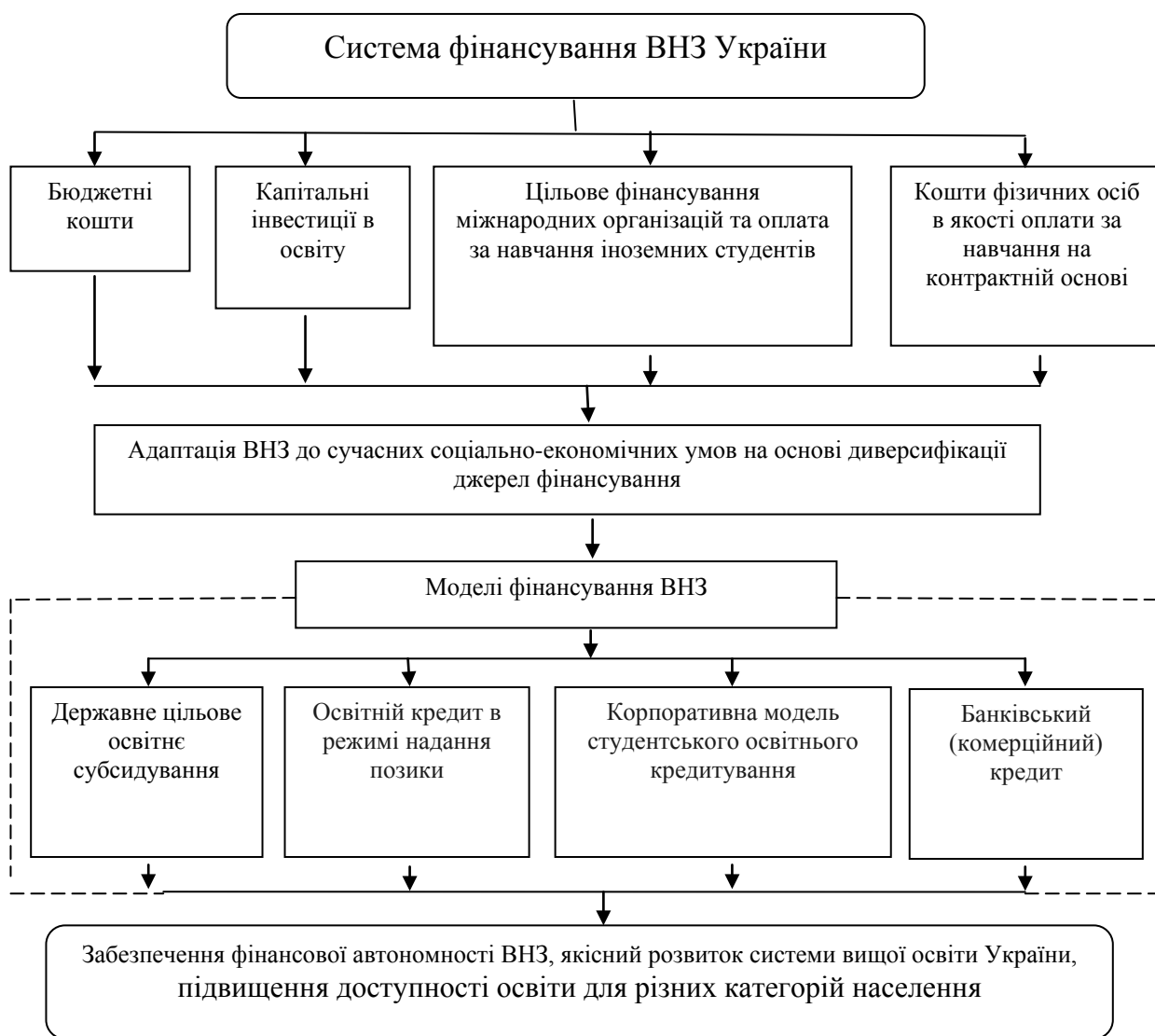

Рис. 1. Адаптація системи фінансування ВНЗ до сучасних умов

Для вирішення завдання диверсифікації джерел фінансування ВНЗ в зарубіжній практиці використовують моделі фінансування освіти, які за умови їх адаптації, можуть бути реалізовані і в Україні, оскільки окремі їх елементи використовуються в національній системі фінансування вищої освіти.

Державне цільове освітнє субсидування визначається необхідністю забезпечити потребу суспільного (неринкового) сектора економіки у професійних кадрах [7]. При цьому підході зберігаються такі інститути як держзамовлення, цільовий прийом, фінансове планування бюджетних витрат на основі нормативних показників витрат на підготовку одного фахівця. Обов'язковою умовою одержання субсидій є наявність договору, який регулює взаємовідносини між студентом, державою та освітньою установою. При укладанні договору студенти беруть на себе зобов'язання відпрацювати встановлену кількість років на підприємствах і в установах суспільного (неринкового) сектора економіки, коли органами державного або місцевого управління за узгодженням з ВНЗ визначається місце роботи випускників після завершення навчання. Величина субсидії на соціально-побутові потреби визначається на рівні прожиткового мінімуму в регіоні розташування ВНЗ. За умови виконання всіх положень договору, включаючи відпрацювання за направленням встановленої договором кількості років після завершення навчання, випускник ВНЗ звільняється від повернення в бюджет субсидованих на навчання коштів. Така система вимагає від ВНЗ персоніфікованого аналітичного обліку отримувачів державних субсидій. Розглянуту систему російські фахівці відносять до систем натурального надання та відшкодування позик (субсидій), що підлягають поверненню [7].

Освітній кредит в режимі надання позики є ще одним різновидом державного освітнього кредитування, який прив'язується до майбутніх доходів або може передбачати використання інших схем [7]. При цьому виокремлюють два види державних освітніх кредитів: власне на навчання та кредит на соціально-побутові й інші супутні одержанню освіти послуги (харчування, житло, одяг тощо). Для кожного з них пропонується передбачити особливості правового регулювання в частині суми кредиту, термінів перерахування чергових платежів та порядку виконання обов'язку їх перерахування. Доступність одержання освітнього кредиту забезпечується рядом положень: визнанням договору освітнього кредитування публічним; закріпленням граничного розміру процента по кредиту, нижчим від ставки рефінансування НБУ; наданням позичальнику можливості відстрочення повернення кредиту до початку трудової діяльності та його погашення періодичними платежами (у розстрочку).

В механізмі державного фінансування поточних витрат ВНЗ державне кредитування повинно стати головною формою організації соціальної підтримки студентів, повністю або частково замінюючи існуючу та низько ефективну систему державного стипендіального забезпечення. Цей вид бюджетного кредиту, який надається фізичній особі, може бути пов'язаний з майбутнім доходом студентів. Схема повернення такого кредиту може бути

побудована на принципах іпотечної позики із збільшеним терміном виплати кредиту. В окремих випадках такий кредит на навчання та соціально-побутові й інші послуги доцільно оформлювати у формі державної субсидії для громадян, які добровільно зобов'язуються після закінчення навчання у ВНЗ відпрацювати за розподілом в одній із галузей державного сектора економіки або сфери державного управління [7].

Корпоративна модель студентського освітнього кредитування з державною підтримкою є одним з методів кредитування студентів, що передбачає грошову форму кредитування і натуральну форму повернення позики. Ця модель фінансової підтримки студентів конкретного ВНЗ передбачає участь третьої зацікавленої сторони – потенційного роботодавця, який і сплачує значну частину витрат на навчання. До її переваг слід віднести наступне: відповідальність за повернення субсидії перекладається на корпорацію (підприємство), яке виступає роботодавцем; можливість навчання студентів на базі підприємств, які мають сучасне обладнання і використовують найновіші технології, що для більшості ВНЗ є проблемою через брак коштів на придбання такого обладнання і технологій; можливість для підприємств готувати фахівців для майбутньої професійної діяльності безпосередньо для своїх виробничих потреб в реальному технічному середовищі, а для ВНЗ – вирішення питань практики без додаткових витрат; розподіл сум, які підлягають поверненню в бюджет, між випускником, який прийшов працювати на підприємство і підприємством з терміном погашення від 10 до 15 років.

Банківський (комерційний) кредит студентам передбачає участь кредитної установи (уповноваженого банку), через який студентам надаються освітні кредити. Для забезпечення ефективності кредитування за цією моделлю необхідно в рамках існуючого законодавства врегулювати відповідними урядовими нормативними документами умови та порядок надання й повернення освітніх кредитів, права і обов'язки кредитних організацій і позичальників, заходи державної підтримки студентів.

Зазначимо, що в Україні практика освітнього кредитування не отримала широкого розповсюдження з різних причин, зокрема: відсутності дієвої державної підтримки програм освітнього кредитування, низького рівня життя населення та високих інфляційних очікувань в Україні на довгостроковий період, а також з причини непривабливих умов надання освітніх кредитів (високими витратами позичальника та коротким періодом залучення коштів, а отже, низькою економічною ефективністю для позичальника, що свідчить про необхідність удосконалення механізму освітнього кредитування в цілому) та ін. Так, зокрема, для забезпечення державної підтримки студентського кредитування було б доцільним створення за рахунок бюджетних коштів спеціального централізованого фонду підтримки студентського кредитування

(ЦФПСК). Створення такого фонду дозволить: здійснювати повернення одержаного кредиту випускниками ВНЗ як довгострокової позики при невисокій процентній ставці; індексацію студентських кредитів відповідно до темпів інфляції; дотримуватися нормативного співвідношення розміру студентського кредиту на соціально-побутові та інші послуги з величиною прожиткового мінімуму. Крім того, до завдань ЦФПСК може бути віднесено розробку критеріїв вибору уповноваженого банку та інші функції, включаючи забезпечення ризиків неповернення виплат процентів по кредитах. За умови використання корпоративної моделі студентського освітнього кредитування з державною підтримкою участь підприємства-роботодавця в оплаті освітніх послуг може здійснюватися у формі відрахувань в ЦФПСК за диференційованими ставками залежно від груп ВНЗ та рівня доходів випускників.

Дослідивши стан фінансування вищої освіти та джерел формування фінансових ресурсів [5, 6] до пріоритетних напрямів удосконалення системи фінансування освіти в контексті забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ необхідно віднести:

1) забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку вищих навчальних закладів, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних кадрів та розвитку науки;

2) посилення контролю та здійснення систематичного аналізу цільового використання коштів на освіту, забезпечення у вищій школі дієвих механізмів громадського контролю за їх витрачанням;

3) удосконалення методів визначення обсягів фінансування освіти та розробка нормативів фінансування із врахуванням мінімальних соціальних стандартів, які дозволять встановити нижню межу обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти;

4) удосконалення механізму фінансування освіти в Україні із врахуванням міжнародного досвіду, перехід на багатоканальне фінансування, прийняття рішучих заходів щодо збільшення та диверсифікації джерел фінансування вищої освіти та оптимізації їхньої структури;

5) створення умов для використання інтелектуальної праці, підвищення її престижності та попиту на неї, приведення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою до потреб сучасного ринку праці;

6) удосконалення науково-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які виступатимуть додатковим джерелом

фінансування вищої освіти та сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності національних ВНЗ;

7) розвиток системи освітнього кредитування, що сприятиме: підвищенню зацікавленості громадян у використанні кредитних ресурсів для оплати освітніх послуг; забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування;

8) створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, корпоративного сектора і громадян.

Враховуючи світовий досвід та сучасні тенденції фінансування вищої освіти головним завданням, яке потребує вирішення при розробці моделі фінансування вищої освіти, є забезпечення доступності та якості вищої освіти. З огляду на це системи державних іменних фінансових зобов'язань (ваучерів) та освітніх кредитів (позик) слід розглядати як механізми забезпечення рівного доступу до вищої освіти громадянам, які належать до різних верств суспільства за умови забезпечення гарантованої якості освіти.

Висновки. За даними експертів Світового банку однією з чотирьох основних умов формування економіки знань є освіта та навчання, які характеризують наявність освіченого та професійно підготовленого населення, здатного до продукування, розподілу та використання знань. Для вирішення завдань, які сьогодні ставить перед системою вищої освіти, є потреба в суттєвому зростанні обсягу фінансування освіти. Це дозволить забезпечити динамічний розвиток освітньої галузі, стимулюватиме процеси комерціалізації знань, сприятиме посиленню ринкових позицій державних ВНЗ, зростанню їх конкурентоспроможності, оскільки лише за наявності надійних та стабільних джерел фінансування освіта виконуватиме свою місію щодо розвитку людського потенціалу країни.

Ускладнення ситуації на світових фінансових ринках та, як наслідок, ускладнення умов кредитування в Україні не сприяє швидкому переходу до використання нових джерел фінансування, в тому числі і в освітній сфері. Разом з тим впровадження освітнього кредитування, удосконалення та розвиток форм співпраці вищих навчальних закладів із бізнесовими колами як для створення внутрішньовузівських інвестиційних фондів, так і для вирішення завдань самофінансування окремих навчальних програм та наукових досліджень слід віднести до важливих перспективних напрямів удосконалення системи фінансування вищої освіти в Україні.

Список використаної літератури

1. Закон України „Про вищу освіту” / Законодавство України // [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua> (остання редакція від 17 лютого 2011 року).
2. Закон України «Про освіту» / Законодавство України // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/
3. Демчук О. Благодійні фонди – запорука прозорого використання неурядових коштів у державних закладах освіти / О. Демчук // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи : Права людини в Україні // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.visnyk.iatp.org.ua/>
4. Куліков П.М. Організаційно-економічні особливості функціонування системи освітнього кредитування в Україні / П.М. Куліков // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1. – 2009. – с. 167-174.
5. Шевченко Л.С. Фінансування вищої освіти: подолання загроз ресурсної залежності / Л.С. Шевченко // [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>
6. Соляникова С.П. Финансовые аспекты развития образовательного кредитования в Российской Федерации / С.П. Соляникова // Официальный сайт Национального института системных исследований проблем предпринимательства // [Электронный ресурс] / Режим доступа : http://www.nisse.ru/business/article/article_146.html

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ВУЗОВ
УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

ТАРАСЕНКО И.А., НЕТРЕБСКАЯ Н.В., НЕФЕДОВА Т.Н.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Исследование процесса финансово-организационной адаптации ВУЗОВ Украины в современных социально-экономических условиях.

Исследование основывается на использовании основных положений системного подхода. В процессе работы для комплексного решения научной задачи использованы общенаучные и специальные методы исследования процессов и явлений в их взаимосвязи и развитии, а именно: диалектический, анализа и синтеза, семантического анализа, сравнительного анализа, графического анализа, логического обобщения результатов.

В процессе исследования выявлены проблемы функционирования ВУЗОВ в Украине; проанализированы основные факторы конкурентоспособности ВУЗА; исследована система финансирования ВУЗОВ в Украине; на основе анализа передового зарубежного опыта и изменений в законодательстве Украины предложены основные направления совершенствования системы

финансирования ВУЗОВ Украины с целью ее адаптации к современным условиям.

Предложены основные направления совершенствования системы финансирования ВУЗОВ по результатам анализа изменений в законодательстве Украины и зарубежного опыта.

Совершенствование системы финансирования является необходимой предпосылкой обеспечения конкурентоспособности ВУЗОВ.

Ключевые слова: *ВУЗ, конкурентоспособность, система финансирования, адаптация.*